

УДК 949.711 „1804/1813”
323.27 (497.11) „1804/1813”
Изворни научни рад
Предато: децембар 2004.
BIBLID: 0550-2179, 38 (2004) 2:1: p. 83-101

*Др Милош Марјановић, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду*

ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК И ГРАЂАНСКА РЕВОЛУЦИЈА

Сажетак: Аутор анализира Први српски устанак као „херојско доба” грађанске револуције у коме су се одвијале корениће, убрзане и насилне промене њурског феудалног поретка. Та револуција је оћочела још са ућицајима аустријско-њурског рата 1788-1791. и Француске револуције, у вишеслојно и нијансирано створеним условима. Посебно је била важна улога трговачке елите за процес конституисања грађанског друштва. Државноправно конституисање се одвијало у оћирој борби централистичких и партикуларистичких сила у којој је Карађорђе елиминисао опозицију. Следећи Вук, Ранке и Маретића, указано је на ауторитарне тенденције и тадашње опјужбе за кршење људских права чије су опјеке и данас актуелне. Као опјивурчан, дуготрајан историјски процес и опкрећ за грађанском еманципацијом, уз сталан опасност од ауторитарних тенденција, Српска револуција траје и опсле 1835. године.

Кључне речи: Први српски устанак, Српска и грађанска револуција, услови настанка, трговачка елита, Вук, Ранке, Цвијић, Гедеон Ернест Маретић, еманципаторске и ауторитарне тенденције, демократски успројено грађанско друштво, људска права.

Да ли је Први српски устанак био само буна (оружана побуна) или, на просто, народни устанак или је био и нешто много више од тога – револуција? Међу интерпретаторима смисла историјских догађаја између 1804. и 1813. године, било је неколико врло угледних историчара који су истрајавали на тврђњи да је буна на дахије избила спонтано и да је то остала и у следећој години, или

све до 1807. године, или чак да је све до 1813. то ипак била само једна епизода у вишевековној борби српског народа за ослобођење од турског јарма. Данас, међутим, преовлађују историчари који прихватају гледиште да је Први српски устанак у својој бити био револуција али су спорови и контроверзе око тога каква револуција и када је почела а када се завршила и даље веома изражени. Најчешће се каже да је то била национална (или народноослободилачка) политичка, социјална или (и) културна револуција али се ретко када може наићи на схватање да је, у суштини, Први српски устанак био једна фаза у *грађанској* револуцији.

У карактерисању Српске револуције, међу историчарима преовладава уверење да је она била ослободилачка (национална), антифеудална и сељачка. Радош Љушић (1992: 108, 127-128) инсистира на њеном антифеудалном и сељачком карактеру и не прихвата схватање да је она имала буржоаска обележја, што је карактерисало марксистичка објашњења у поратним годинама. „Друго је питање, што је укидањем феудализма у Револуцији омогућен прелазак у грађанско друштво, коју деценију касније. Осећа се потреба за једном студијом у којој би се проучило прерастање друштва слободних сељака у друштво слободних грађана, као једној од најважнијих последица Српске револуције” (стр.127). Међутим, у новијем синтетичким оценама говори се „о српском историјском подвигу европског значаја” који је био један од „епицентара грађанске револуције на старом континенту” и анализира се карактер и место оба српска устанка „у контексту европских грађанских револуција” (Предговор издавача, у: Ч. Попов, 2004: 7-9). Још изричито је Милорад Екмечић (2004:47): „По својим социјалним (рушење османског феудалног система) и националном (интеграција српског народа) циљевима, Први и Други устанак представљају специфичан облик грађанске револуције”.

Наше основне хипотезе су да је Први српски устанак био најбурнија етапа у грађанској револуцији на нашим просторима и да су тада ударени темељи не само модерне српске државе него и модерног грађанског друштва у Србији. Иако тада још нису били створени чак ни многи елементарни институционални услови, па је револуција потрајала до 1830. или 1835. године, а по некима и касније, то се још више може рећи за дубљи структурални ниво друштвених промена. Услед тога неке промене у институционалној равни немају јасне обресе грађанске државе и права. Неке „тамне стране устанка” (Драгослав Јанковић) указују на делимичност и непотпуност изведених промена што, по нашем мишљењу изазива патологију промена и деформације развоја, а то је довело до неких понашања током оружане борбе и тадашњег а и каснијег начина владавине који се, сасвим сигурно, не могу оценити као грађански јер се у модерном грађанском друштву они оштро осуђују.

Па ипак, и поред делимичности и деформација, историјски догађаји у току Првог српског устанка довели су до корених или темељних промена у правцу изградње модерне грађанске државе и друштва а изведене су убрзано и оружаном путем. Зато се ове промене могу оценити као револуционарне. Ово стога што према карактеру, темпу и начину извођења оне промене које су ко-

рените, убрзане и изведене оружјем називамо револуционарним (М. Поповић, 1967:302; М. Марјановић – С. Марков, 2003:256). Неки аутори револуцију свODE на оружане сукобе, насиље и терор, што није оправдано, али се, доиста, мора признати да револуције имају и своје тамне стране чији ефекти, на жалост, нису само тренутни него се јасно распознају и у каснијем друштвеном развоју.

Веома је интересантно да прве интерпретације Првог српског устанка као револуције не потичу од наших савремених, односно данашњих, историчара него од двојице аутора који су своје радове објавили на немачком језику и то врло брзо након у крви и зулumu угушеног устанка. Гедеон Ернест Маретић је своју *Историју српске револуције* објавио 1821. године, и то анонимно у једном аустријском војном часопису, а Леополд Ранке је, на Копитарову иницијативу и на основу Вукових казивања, своју знамениту *Српску револуцију*, која се већим делом односи на Први а мањим на Други српски устанак објавио почетком 1829. године, дакле, већ у следећој деценији након поменутог два устанка. Оно што је по нашем мишљењу, заједничко и суштинско за оба ова рада је да су Први а код Ранкеа и Други српски устанак посматрани у контексту европске историје, односно светско-историјских збивања онога времена.

У својој краткој али згуснутој и синтетичкој, а за наш рад инструктивној студији, *Тумачења српске револуције у историјографији 19. и 20. века*, Београд, 1992, 131 страна џепног формата, Радош Љушић у једном поглављу под карактеристичним називом *Историји васкрса Србије* с. 21-34, сажето анализира главне идеје аутора који одбијају да Први српски устанак окарактеришу као Српску револуцију. То су: Стојан Новаковић, Миленко Вукићевић, Слободан Јовановић, Васиљ Поповић и Владимир Ђоровић. Реч је, несумњиво, о врло угледним и утицајним представницима наше историјске па и правне науке (С. Јовановић). Иако изричито не каже, него се то може закључити на основу поменутог поднаслова, насталог на основу наслова чувене књиге Стојана Новаковића, *Васкрс државе српске*, Београд, 1904. године, (па зато ми не тврдимо него само претпостављамо), изгледа да би се могло рећи да су сви остали поменути аутори били под снажним утицајем ауторитета Стојана Новаковића и његовог наведеног дела. Ово тим пре што се двотомно дело Миленка Вукићевића *Карађорђе I-II*, појавило у Београду 1907. и 1912. године, дакле почетком 20. века а пред Први светски рат, док су радови преостала три аутора који су анализирани у Љушићевој студији, објављени у годинама између два светска рата. За Стојана Новаковића није постојала Српска револуција (он тај израз не употребљава, иако је Ранкеово и Вуково дело превео на српски језик) него је постојао само устанак и то, најпре, само устанак на дахије (чиме прихвата Вукову идеју) а затим и устанак против турске владавине. Први устанак је, пре свега, политички покрет, који се није одвијао ни по каквом унапред смишљеном плану и договору. Припреме за устанак су постојале али оне нису у непосредној вези са избијањем устанка. Тек у четвртој години војевања, када се већ ратовало изван граница Београдског пашалука, када је одбијен Ичков мир (1806.) а Срби ушли у савез са Русима 1807. године, постало је сасвим јасно да се Срби боре за независност, потпуно ослобађање од Турака и васпостављање старе

српске државе. Узрок устанка није у опадању Турског царства, нити у руско-аустријском рату против Турске, него у међусобним поделама Турака и грозничавом расположењу целе Европе, али се не упушта у разматрање овог дејства европског револуционарног духа на Србе. Кључни моменат Првог српског устанка је Портино признавање VIII члана Букурешког мира из 1812. године, који је Србима давао аутономију и омогућио „васкрс државе српске” (израз је први употреби Милан Ђ. Милићевић). То је била спона Првог и Другог устанка, који чине једну целину и јединствену појаву коју Радош Љушић назива „ратни период Српске револуције” (Р. Љушић, 1992: 21-28).

И за Миленка Вукићевића је Карађорђево устаничко доба, пре свега, велики покрет у српском народу који је довео до политичког васкрса Србије са најсјанијим тренутком који се састоји у уверењу да се Срби боре да турско ropство преобразе у слободу. Међутим, ни он не повезује ова збивања са Српском револуцијом као појавом од општег значаја. Па ипак, најрезолутније и најилустративније ову концепцију заступа Слободан Јовановић, који је Ранкеово дело *Die serbische Revolution* преводио као Српски устанак. Васиљ Поповић је био у повољнијој позицији да уочи револуционарну димензију устанка – бавио се Источним питањем и односном Европе према српском питању, трагајући за местом историје Срба у оквиру општих збивања у свету. У *Источном питању*, Београд, 1928. године, опширно пише о оба српска устанка а при томе ниједном не употребљава израз Српска револуција, него их, као и Грчки устанак, карактерише као покрете за ослобођење. Међутим, у књизи *Европа и српско питање у периоду ослобођења*, Београд, 1940. године, сматра да израз Српска револуција више истиче општеисторијски значај ових догађаја него Први српски устанак. При томе, Српску револуцију своди само на Први српски устанак (што, као што ћемо видети, Ранке не чини) док међуустанички период, Други устанак и прву владавину кнеза Милоша (до добијања Хатишерифа 1830.) не доводи у непосредну везу са њом. Ни Владимир Ђоровић, који је често писао о Првом српском устанку и Карађорђу као његовом војду, ни једном није употребио израз Српска револуција, када приказује устаничко време, а не помиње ни укидање феудализма у Србији (Р. Љушић, 1992:28-34).

Задржаћемо се, на тренутак, на проблему спонтаности / организованости и друштвене условљености Првог српског устанка и, у вези с тим, питању почетка Српске револуције.

Никола Радојичић (1991:209, 226) напомиње да је Јован Ристић у својој приступној академској беседи (1892), тачно оценио да се код Вука и Симе Милутиновића догађаји и људи ређају, мање више, као „самоникли и самохрани”, док је Ранке својим везивањем догађаја и утврђивањем развојне зависности са аспекта целине био далеко изнад свих осталих историографа оног времена.

Поредећи Вуков и Ранкеов опис Карађорђа, који је готово у целости настао на основу Вукових обавештења, Радојичић (1991:200) вели: „Док је по Вуку у целом Карађорђевом раду највише безразложне самовољности, дотле Ранкеов Карађорђе иде тачно путем који му стања и догађаји одређују, и само у ситницама, које немају важног утицаја на општи ток догађаја избија његова

самовољност. Ранке је тачност својих назора о Карађорђу тиме особито документовао што је утврдио да је Милош у свим важнијим пословима – нарочито унутрашње државне управе – фактички ишао Карађорђевим стопама. За Ранкеа је, питање начина владања у Србији гласило овако: Како мора владати, испочетка, поглавица народа који је вековима био под Турцима и почео се полако од њих ослобађати? Одговор је био веома једноставан: Онако како су доиста владали Карађорђе и Милош”.

На карактеристике Ранкеовог приступа Српској револуцији као и на начин владања Карађорђа и Милоша још ћемо се вратити. Осврнућемо се овде на оно што поменути аутори називају самониклошћу, самохраношћу и самовољом људи и догађаја за разлику од Ранкеовог повезивања догађаја и утврђивања међузависности у једној развојној целини. Оно прво схватање бисмо окарактерисали као пуку историјографију у којој се историја схвата као причање прича, живописних и са пуно тачних детаља – једног хронолошког низања људи и догађаја и њиховог што детаљнијег описивања док бисмо за друго гледиште рекли да је проистекло из једне филозофије историје у којој се тек из перспективе целине уочава смисао догађаја у којима учествују историјски актери. Нисмо сагласни са Радојичићевом оценом (с. 209–210) да је Ранке само историк а не и филозоф историје јер филозофија историје (п)остаје чиста апстракција и празна спекулација само ако није заснована на историјским изворима и провереним чињеницама. Свако дубље детерминистичко објашњење историјских догађаја мора да превазиђе крајности како сакупљачког емпиризма и пуке дескрипције борниране историографије тако и апстрактних спекулација филозофије историје, незаснованих на чињеницама. А то се може постићи само у успешним историјским синтезама, до којих се долази после мукотрпног рада и тек с времена на време, када се прикупљена грађа поново систематизује са гледишта неке плодотворне научне парадигме, која на нов начин организује нашу слику историјских догађаја.

А баш захваљујући својој интуицији и генијалној проницљивости, а не проучавању писаних или било којих других историјских извора управо је Вук Караџић, припремајући се да напише нововековну српску историју до свог времена или историју Српске револуције, како се данас све чешће говори узео као почетну годину не 1804. него 1788. годину када, заправо, по њему, „буна српска свој почетак има”. Дакле, за почетак Српске револуције Вук није узео годину избијања српског устанка већ аустријско-турског рата у коме је, у добровољачком одреду или тзв. српском фрајкору, било знатног учешћа Срба па је у нас познатији као Кочина крајина (В. Ст. Караџић, 1964:87, 271). До сличног закључка дошао је касније (1906.) и Стојан Новаковић, али другим путем, после свестраног истраживања свих релевантних збивања. И академик Славко Гавриловић (2004:109) узима да је време великосрпске револуције 1788-1815. Аустријско-турски рат (1788-1791) завршио се Свиштовским миром (1791) а за око деценију и по sazрели су сви битни услови који су довели до Првог српског устанка и формирања модерне српске државе. Новаковић је нарочито истицао да се идеја о стварању аутономне Србије, под врховном турском влашћу али са

страним јемством, појавила 1790. године, када се припремао Свиштовски мир и када су настали корени и први почеци револуционарних догађаја из 1804. године, у који се та идеја о аутономији почела остваривати (Д. Јанковић, 1984:37-38). Сажето ћемо указати на оне услове или детерминанте који су изазвали Српску револуцију, а који се у литератури наводе као најважнији.

На међународном плану два збивања у европској историји била су изузетно значајна за формирање српске националне свести и припремање услова за револуцију и стварање државе. Прво је завршетак аустријско-руског рата са Турском, Свиштовским (1791) и Јашким (1792) мировним уговором, којим нису реализовани планови Аустрије и Русије о подели турских територија на Балкану али су поново актуализовали такозвано Источно питање, као питање даљег опстанка Османског царства на Балкану и у источном Средоземљу, а у Београдском пашалуку довели до српско-турског сукоба 1804. године, и сплета догађаја који се у историјској науци обележавају као Први српски устанак. Друго је избијање Француске револуције 1789. године и Наполеонови ратови који су јој после 1796. године уследили (В. Стојанчевић, 2004:11; Д. Јанковић, 1984:38-39).

Утицаји аустро-турског рата 1788–1791. на прилике пред Први српски устанак били су непосредни и многобројни. Аустрија је намеравала да припоји себи већи део Србије а ово је већ била трећа аустријска окупација – претходне две 1688-1690. и 1718-1739. И у овом рату било је знатно учешће српског становништва и народних покрета у Србији, који су у прва два случаја резултирали обимним миграцијама – великом сеобом Срба 1690., мање сеобе 1737. године и још мање 1791. јер су учесници рата добили од Порте општу амнестију а обновљени су и трговачки односи између поданика две земље – Аустрије и Турске. Мање је познато да је, исто као и пред Први српски устанак, уочи избијања аустријско-турског рата извршен терористички акт сличан „сечи кнезова” у коме су страдали многи најугледнији људи из разних села. Ни трећа аустријска окупација није донела Србима ни ослобођење, ни укидање феудалних односа, али су ојачали робно-новчани односи, повећала се лична и имовинска сигурност, створена је већа отпорност према турској власти и рађао се нов поглед на њу јер се указивала реална могућност ослобађање од ње. Аустрија је будила и ојачавала национално-ослободилачке тежње српског становништва у Турској и стварала расположење за борбу против јаничара и њихових злодела а разграната мрежа аустријских повереника (агената) задобила је за своје циљеве, пре свега, српске свештенике и калуђере а и понеке мање трговце. Аустрија је у два маха (1787.и 1788.) безуспешно опседала и покушавала да освоји Београд а у тим опсадама учествовали су и српски добровољци – у другој опсади многи из околине Београда који су после тога пребегли на аустријску територију. Српски добровољци, нарочито они предвођени капетаном Кочом Анђелковићем, иначе сеоским марвеним трговцем, постигли су запажене успехе првих месеци 1788. године, између осталог, продрли су чак до Крагујевца разбивши у Багрданском кланцу велике турске караване и пратеће турске војне одреде. Кочина крајина је уносила дух војних победа (али убрзо и

клонулости и повлачења после изостанка аустријске војне помоћи), отпора и независности тако да је, по оцени историчара Душана Пантелића (који се највише бавио Кочином крајином) њен највећи допринос управо био то уношење националног револуционарног духа у србијанске народне масе (Д. Јанковић, 1984:39-42).

С обзиром на наслов и главне хипотезе овог рада добро би било што исцрпније испитати могуће утицаје Велике француске на Српску револуцију. Међутим, ово питање није довољно расправљано у историјској литератури (бар не у оној коју смо консултовали), неки аутори и не помињу овај утицај или мисле да су непосредни утицаји готово изостали, али има и аутора који налазе мноштво али посредних утицаја или пак структуралне сличности (хомологије) између две револуције.

Анализирајући ток и историјске резултате Српске револуције од 1804-1815. године, академик Владимир Стојанчевић (2004:11-13) у кратком осврту на прилике у Београдском пашалуку крајем 18. и почетком 19. века, помиње утицај аустријско-руског рата са Турском али не и утицај Француске револуције из 1789. године, која је избила две године после почетка пруско-турског рата (1787) и годину дана након почетка аустријско-турског рата (1788).

У једном раду из 1953. године Мита Костић је покушао да нађе „идејне одразе” Француске револуције у нашем друштву крајем 18. и почетком 19. века али није могао да их наведе више од два – и то неодржано предавање Божицара Грујовића на тему ове револуције на скупштини у Боговађи 1805. и покушај уношења у устаничку Србију 1810. године Наполеоновог грађанског законика из 1804. године. Још резервисанији у погледу одјека Француске револуције у оновременој Србији је Д. Пантелић, истичући да су револуционарне идеје о слободи могле доћи и из Аустрије а да је револуционарна пропаганда из Француске могла доћи само посредним путем. Изгледа да је питање да ли је уопште дошло до тог утицаја и ако јесте на који начин први поставио у српској историографији Стојан Новаковић. Његов одговор је да су ти утицаји били искључиво посредни и то како преко односа Француске према Русији, Турској и Аустрији тако и преко Доситеја који је ширио нове идеје реформе просвете и слободе, које су бурно избиле у Француској револуцији и као талас заплуснуле цео свет, па и балканске земље, а међу њима и Србију, а које су се овде манифестовале као идеја о националном ослобођењу. По Новаковићу устанак је избио као последица међусобних турских распри али и „грозничавог расположења целе Европе” које је допрло и до балканских простора. Слично је и Владимир Ђоровић сматрао да је Француска револуција „усплахирила духове”, створила ратничко и бунтовничко расположење и изазвала покрете за ослобођење који су у Турском царству довели до нових нереда (Д. Јанковић 1984:42-43). Међутим, Геден Ернест Маретић, припадник једне старе племићке породице са војничком традицијом, пуковник по чину који је службовао у аустријској војци 41 годину и учествовао у 16 ратова а у периоду 1810-1812. године, држао најважније информационе конце Аустријске обавештајне службе у Србији и око ње, а коме је био доступан велики број извештаја аустријских агената или ухода и зато био

изврстан познавалац историјских збивања на овим просторима (Р. Мулић, 1987: 7-24) пише 20. септембра 1812. године да у Србију још нису стигле „отровне стреле сулудог просветитељства” (Г. Е. Маретић, 1987:27). Па ипак, Роман Мулић писац предговора Маретићеве књиге *Историја српске револуције*, Београд 1987., с. 17 наглашава да је овај био задахнут идејама Француске револуције и заљубљеник у Српску револуцију као предмет сопствених студија, па је заступао начело народности и био присталица права српског народа на слободу и сопствену државу. То, наравно, није било у складу са аустријском политиком строге неутралности или благе наклоњености Порти у току Првог српског устанка (С. Гавриловић, 2004:108-220).

По Д. Јанковићу (1984:43), иако се непосредне везе Француске и Српске револуције не могу открити, посредних веза је морало бити много: Београдски пашалук се налазио на периферији турског царства у непосредном суседству развијеније Аустрије а поприличан број крупних и ситних трговаца уносили су у Србију европске идеје, међу којима су се живо осећале и идеје Француске револуције о грађанским демократским слободама и једнакости као антифеудалне и националне идеје.

И Васиљ Поповић је сматрао да Српска револуција нема непосредних веза са Француском револуцијом али да се између њих могу уочити „унутрашње сличности”. Као што је Француска револуција имала огроман значај за Европску историју, такав исти значај је имала Српска револуција за Источно питање и балканску историју. Источно питање се почело решавати по националном и демократском начелу, чиме је отпочела балканска револуција. Обе револуције су имале сличан политички и социјални садржај јер су се залагале за радикално решавање аграрног питања укидањем феудалних односа и заснивале се на идејама националне и грађанске демократске слободе и једнакости (Р. Љушић, 1992:32-33).

Академик Владимир Стојанчевић (2004:12) сматра да избијање Првог српског устанка резултира из специфичног развоја Србије у 18. веку, а нарочито у његовој последњој деценији, док је тек мањим делом био последица општег развоја прилика у турском царству на прелазу из 18. у 19. век. По њему, општи амбијент, географску средину и етнографске моменте због којих је избио Први српски устанак, најбоље је означио Јован Цвијић. Наиме, расправљајући о стварању нових држава у склопу Балканског и Источног питања Цвијић (1991:112-113) истиче да су балкански народи покушавали да се ослободе Турске управе још од краја 17. века, када је Турска почела да слаби. Српски народ је последњи поклекао а први дао знак за ослобађање створивши, после 11 година борбе (1804-1815), „ново језгро народне државе у моравском сливу. Нова држава није васкрсла на територији старе Рашке, већ на периферији турског царства, у Шумадији, где се услед сеоба било настанило становништво старе Рашке, оно исто у основи, које је стварало и стару српску државу. Успеху је помогло и то што, осим вароши, у Шумадији није било Османлија ни исламизираних; и читлучи режим био ређи и мање чврст, а много слободних сељака; осим тога је цела област била права шумска тврђава; последњих година пред

устанком имала је извесну аутономију, удаљена од Цариграда имала је с оне стране Саве и Дунава као гранично српско становништво Маџарске”.

У деценији после Свиштовског мира (1791-1801) Срби су у три маха добили аутономне повластице, међу којима посебно истичемо право да могу слободно подизати цркве у коме год хоће месту, нахије су добиле оборкнезове а установљена је и српска народна војска (1796.), што представља допуну, проширење и учвршћење раније установљене локалне самоуправе у Београдском пашалуку. И док је учешће у рату против Турака на страни Аустрије била својеврсна практична војна школа за будуће устанике, тако су аутономне повластице послужиле као политичка школа за будући самостални државни живот (Д. Јанковић, 1984:45-55).

Један од узрока Првог српског устанка био је повратак јаничара (дахија) у Београдски пашалук 1801. године, (након што су, према одлукама Свиштовског мира, прогнани из овог пашалука 1792. године) а непосредни повод за подизање устанка против дахијске власти била је такозвана сеча кнезова када је, на превару, у јануару 1804. године, побијено око 150 кнезова, кметова, трговаца, старешина народне војске, попова и калуђера, српских грађана и других угледних људи. Дахије су укинуле дотадашњу легалну царску власт и завеле озлоглашени читлучки систем чиме су угрозиле породичне задруге, које су биле економска и друштвена основа српског села, укинуте су аутономије, услед чега се масовно појавила хајдучија као врста активног оружаног отпора против дахијске самовладе. „Народ наш мисли и пјева да су у нас хајдуци постали од Турске силе и неправде... што је год влада Турска боља и човечнија то је и хајдука у земљи мање, а што је гора и неправеднија, то их је више” (В. Ст. Караџић, 1964:71). Дахијско свевлашће, препуно насиља сваке врсте, граничило се са деспотизмом најгорих примера (В. Стојанчевић, 2004:13-14). Наступила је својеврсна „дахијска тиранија” јер су дахије биле „шљам крвожељних тирана” тако да је, особито после сече кнезова, отпочела „свирепа тиранија над Србијом”. Дахије су некажњено пустошиле земљу. Намети су били превелики, „злочиначка убиства честа, црве су рушене а свако окупљање на богослужење кажњавано је смрћу”. Силовање и убиства су била зверска, „дуготрајан ужас завладао међу потлаченим народом”, па су цела насеља у гомилама одлазила у шумске збегове. У земљи у којој „владају чудовишта која се поводе само за својом грамзивошћу”, „побуна остаје нужна одбрана од грабљиваца а ослобођење природни закон” (Г. Е. Маретић, 1987:27-35). Овако је дахијску страховладу окарактерисао аутор који је био савременик Првог српског устанка, одобравајући, рекли бисмо, на један модеран начин, легитимност ослободилачке борбе као право на побуну против тираније и елементарно, природно људско право.

„Овим тако трагичним положајем сељака у Београдском пашалуку, који је био последица јањичарског читлучења, укидања свих видова самоуправних повластица, пљачкања и терора у току трогодишње дахијске владавине редовно се објашњава, претежно а понекад и искључиво, избијање оружаног устанка почетком 1804. године” (Д. Јанковић, 1984:52). Међутим, с правом наглашава овај аутор, објашњења избијања устанка треба потражити и у претходном го-

тово дванаестогодишњем успону српског друштва, у коме су се формирали трговачки па и занатлијски сталеж, из једне хомогене претежно сељачке масе. Особито је била важна улога марвених трговаца или трговаца стоком.

Посебан револуционаран значај у припремама и извођењу српских устанака имали су трговци. У предустаничком периоду дошло је до наглог успона „српске трговачке елите”, све вође устанка су се пред револуцију и у њеном току бавиле трговином, а са кнезом Милошем су трговци преузели вођство револуције (М. Екмечић, 1989, I:93-94, 163). Уосталом, како наглашава Ранке (1991:64), и сам Карађорђе био је трговац свињама и хајдук. Екмечићева запажања о улози трговине и трговаца у време Српске револуције су драгоцене јер се у њима види извесно подударење са значајем трговачког сталежа у борби против феудалаца на западу (Р. Љушић, 1992:61). По француском социологу Алену Турену, у свакој од три фазе нововековног друштва појављује се особен друштвени покрет. У првој фази, у такозваном трговачком друштву централно место је имао грађански покрет, чији је улог у борбама против племства био залагање за људска права и слободе (М. Марјановић – С. Марков, 2003:261).

Ово подуже задржавање на условина настанка Првог српског устанка као „херојског доба револуције” (М. Екмечић) имало је за циљ да покаже да су детерминистички сплетови његовог избијања много сложенији и нијансиранији него што се обично мисли. Посебна пажња је обрађена откривању елемената грађанског покрета и људских права и слобода који овом устанку дају карактер револуције. У даљем току излагања осврнућемо се на конституисање главних елемената модерне српске државе и модерног грађанског друштва током самог устанка као и на нека основна тумачена карактера и смисла Првог устанка као најбурнијем, оружаном периоду српске грађанске револуције.

Једно од кључних питања је карактер, по Вуковим речима, „прве године војевања”. У већини историјографских радова, па и историјских синтеза, дуго је преовладало мишљење Стојана Новаковића да је сам почетак био буна на дахије који тек касније прераста у противтурски устанак, позивајући се при томе, углавном, на учеснике догађаја као историјске изворе. Међутим, када сами устаници а за њима и поједини историчари тврде да је устанак у почетку био спонтан и само антидахијски оријентисан треба имати у виду да се устаници, а нарочито њихове вође, не осећају још увек довољно јаки да открију праве циљеве своје борбе, то се морало тврдити и када се тражила помоћ од Аустрије и Русије, јер су оне тада биле у тесном пријатељству с Портом, вође су антитурски карактер криле и од масе свог народа како би их лакше придобили за борбу и, најзад, да би се поцепале и међусобно завадиле турске снаге. Само ако је од почетка устанак био стварно антитурски, односно национални он је могао имати за циљ ослобођење од феудалних друштвених односа а само устанку који је по својој садржини био револуција могла се, упоредо са рушењем старе власти, рађати нова држава (Д. Јанковић, 1984:57-67). „Наша је наука с неверицом примала ове издвојене вести о претходним припремама револуције 1804. Остало је доста података о томе, али је водећи ауторитет у том истраживању Стојан Новаковић донео пресуду да је побуна 1804. била случајна и изнуђена, без припрема” (М. Екмечић, 2004:56).

Већ на сабору у Орашцу, када је донета одлука о дизању устанка, установици су предузеле два корака од прворазредног државоправног значаја – изабрали су врховног војводу и одлучили да насилно униште турске локалне органе власти, паљењем ханова и убијањем субаша. На место субаша изабране су српске старешине као своји органи власти. То се чинило на један формализован начин – Карађорђе је именовао главне старешине (војводе) које су постављале старешине ниже по рангу. Тако су, уз скупштину и врховног војводу, као органе централне власти, образовани и локални органи власти. Већ је прва општа народна скупштина, одржана у Остружници од 23. априла до 2. маја 1804. године, дакле у првој устаничкој години, донела одлуку о образовању судства, чиме је ударен темељ новој државној организацији. На скупштини Ваљевске нахије изабраним судијама подељена су упутства за суђење у виду „пунктова” који су у историјско-правној литератури добили име „Законик проте Матеје Ненадовића”. При томе је, изгледа, прота Матеја Ненадовић користио само крмчију, а то значи Номоканон Светог Саве а посредно и Мојсијево и Јустинијаново занонадавство, а исто тако и Прохирон, византијски закон из 9. века. У погледу спора око територије важења овог закона преовлађује став да се он односио само на Ваљевску нахију (Д. Јанковић, 1984:67-90; Љ. Кркљуш, 2003:53-54; С. Шаркић, 2004:14-22).

Године 1805. је основан и трећи орган централне власти – Правитељствујући совјет, као централно управно и судско тело, што је био крупан догађај у државно-правном конституисању Србије. У њему су биле заступљене све до тада ослобођене нахије Београдског пашалука, преко својих делегираних представника. Седиште Совјета је, најпре, било у манастиру Вољавчи, па у манастиру Боговађи а од новембра 1805. године у ослобођеном Смедереву. Према казивању проте Матеје Ненадовића, идеја о оснивању Совјета потекла је из Русије а сугерисао ју је устаничкој делегацији министар Чарторијски. Те сугестије нису долазиле из неких демократских побуда него зато што би интереси Русије били боље заштићени једним колективним управним органом, него једним аутократским владоцем. Међутим, такви савети стизали су и са запада, особито од Срба из Аустрије. Најјачи утицај имали су карловачки митрополит Стеван Стратимировић, који је нашао да је предлог о оснивању Совјета добар и нужан, и први секретар Совјета Божидар Грујовић. Историчари су прихватили мишљење да је замисао о Совјету потекла, најпре, од Грујовића. „Б. Грујовић одиграо је несумњиво важну улогу при постављању темеља држави првог устанка. Правник по струци, пештански доктор права, професор правне историје на универзитету, он је свакако покушао да у Србију унесе, с једне стране, организационе принципе угарске управе, а, с друге стране, дух и идеје француске револуције, нарочито идеје о слободи и законитости, које су биле владајуће међу напредним интелектуалцима тадашње Европе... Он је српску државу замишљао пре свега као *правну државу*, у којој је објективна правна норма – закон – врховни господар” (Д. Јанковић, 1984:104 и 106). Међутим, док су Божидар Грујовић и прота Матеја Ненадовић у Совјету гледали првенствено централну и врховну власт, желећи да се у Србију тако уведе законитост, војводе су у њему гледале

првенствено орган који ће ограничавати Карађорђеву власт, док га је овај од почетка схватао као свој помоћни орган. Он је успео да Совјет потпуно потчини себи и да помоћу њега чврсто држи своју апсолутну власт. Крајем 1805. године, у Смедереву је одржана скупштина устаничких старешина, која је донела врло важне одлуке у области непосредних ратних припрема тако да је била од изузетног значаја за организацију и даљи развој устанка. На овој скупштини пропао је покушај војвода да Совјет прогласе највишим органом власти и тако ограниче Карађорђеву власт. Неке војводе су, наиме, Карађорђа признавале само као врховног ратног команданта, а не и као врховног цивилног господара, чиме је била формирана опозиција (Д. Јанковић, 1984:91-117; В. Стојанчевић, 2004:18; В. Ст. Караџић, 1964:131-132).

Унутрашње борбе око врховне власти између Карађорђа и опозиције после тога су се још више интензивирале а свој врхунац су достигле у периоду 1808-1811. године.

Антагонизам између Карађорђа и неких старешина траје још од самог почетка устанка. Већ на збору у Орашцу 1804. године сви су учесници тог скупа прихватили Карађорђа само као врховног војног старешину или као главног ратног команданта. Међутим, на збору нису били присутни представници свих нахија Београдског пашалука па ни тада ни касније они га нису признавали као носиоца врховне политичке власти. Упоредо са проширивањем и интензивирањем устаничких борби расла је друштвена моћ војних старешина укључујући ту на првом месту и самог Карађорђа. Стога су, као што је поменуто, неке од најистакнутијих старешина, попут Јакова Ненадовића, Симе Марковића и Милана Обреновића, покушале већ у следећој, 1805. години, оснивањем Совјета, да задобију већу власт, и то већу од Карађорђеве, док су иницијатори предлога Прота Матеја и Божа Грујовић сматрале да је то само орган који ће ограничавати и обуздавати власт врховног војводе, али и свих других старешина. Па ипак, главни и најјачи Карађорђеви провитници, који су били у најоштријој опозицији према њему, остали су и даље Миленко Стојковић и Петар Добрњац у источној Србији (Браничево и Ресава), и Јаков Ненадовић у западној Србији (Ваљевска нахија). Јаков је, изгледа, имао амбицију да чак и замени Карађорђа или бар да са њим подели власт, позивајући се на дугу кнежевску традицију своје породице. Миленко Стојковић и Петар Добрњац били су, по многим мишљењима најбоље војсковође Првог устанка, а исто тако су били познати и као русофили на које се особито ослањао нови руски изасланик у Србији (од 2. августа 1807.) Родофиникин. Он је према војводи остао рђаво расположен све до краја устанка, подржавајући опозицију, настојећи да битно ограничи његову власт Совјетом или, чак, и да га сруши са власти. Због тога је и Карађорђе, са своје стране, гајио неповерење према Родофиникину, који је у српској средини деловао негде између високе дипломатије и политичких интрига (С. Терзић, 2004:259-260; Р. Животић, 2004:7-13; М. Манојловић, 2004:48-63; Д. Јанковић, 1984:148-155).

Осећајући се угроженим у својој врховној власти како од опозиционих војвода тако и од руског посланика Карађорђе је дошао на идеју да их предупреди једним актом који би их обавезао на оданост и покорност његовој личној

власти. Први устанички уставни акт донет је у Совјету 14. децембра 1808. године. По њему је Карађорђе постао врховни и то наследни шеф државе, нека врста монарха. Разматрајући начин доношења овог правног акта и његово државно-правно значење, Стојан Новаковић је оценио да је формално-правно устани акт требало да донесе скупштина (како се првобитно и намеравало) а не Совјет и да је тиме извршен „акт самовоље (*coup d'état*)”. Овим актом укинута су кнежинске аутономије а уместо њих створена је јединствена и апсолутна централна власт на челу са Совјетом и државним поглаваром. Тако је заведена модерна централистичка али и монархистичка управа којом се целокупна власт усредсређује у рукама војвода као апсолутног господара и владооца који само сарађује са Совјетом. Међутим, Новаковић указује и на позитивне стране овог уставног акта који се први пут доноси самостално и независно, без било чијег турског и мешања са стране (Д. Јанковић, 1984:155-159). По Браниславу Ђурђевићу, нахијски партикуларизам је био покушај да се стабилизују феудални остаци или, чак, изврши рестаурација феудализма, али је то Карађорђе енергично спречио (Р. Љушић, 1992:39).

Услед неслоге међу српским војводама Срби су, у мају 1809. године доживели тешке поразе на Каменици и Чегру, код Ниша, па су након тога Турци освојили Делиград, Пожаревац и Јагодину, надирући ка Београду. У таквој критичној и тешкој ситуацији, пуној неизвесности и напетости, још су се више заострили лоши односи међу војводама а Родофиникин, праћен Петром Добрњцем и митрополитом Леонтијем напуштају Србију у августу 1809. године, а крајем те исте године и Миленко Стојковић отказује послушност Карађорђу и Совјету. Већ сутрадан по Родофиникином одласку Карађорђе се обраћа Аустрији и Француској као великим силама тражећи њихово покровитељство али без успеха. То је био период када се Карађорђеова врховна власт и његова до тада најјачи ауторитет, најслабије стајали. Под жестоком притиском опозиције, Карађорђе је пристао, на редовној скупштини, одржаној почетком 1810. године у Београду, да се уместо Младена Миловановића за председника Совјета постави његов опозициони противник Јаков Ненадовић. Руси су Родофиникину одузели српске послове и успели да, бар привремено, помире Карађорђа и Петра Добрњца (М. Манојловић, 2004:61; Д. Јанковић, 1984:161-167).

Међутим, да би и даље задржали и још више учврстили своју врховну власт, сломили жилав и отпоран нахијски и војводски партикуларизам и елиминисали своје опозиционе противнике, Карађорђе и његов најближи пријатељ Младен Миловановић, сковали су план да реорганизују Совјет и читаву централну управу тако што ће велика војводства (која су обухватала и по неколико нахија) изделити и доделити већем броју мањих војвода док ће велике војводе бити одвојене од својих области и доведене у Београд, под непосредну Карађорђеову контролу као попечитељи (министри). То је и реализовано на сазиву нове скупштине у Београду, од 1. до 12. јануара 1811. године када је донет нови уставни акт. За попечитеље су постављени: Младен Миловановић за војна дела, Миленко Стојковић за инострана дела, Доситеј Обрадовић за просвету, Јаков Ненадовић за унутрашња дела, Сима Марковић за финансије а

за Петра Тодоровић Добрњаца предвиђена је у том тренутку нормативно нерегулисана функција великог вилајетског судије. (О националној мисији Доситеја Обрадовића који је, 1809. године прешао у Београд, језгровито пише В. Стојанчевић, 2004:33-34). Миленко Стојковић и Петар Добрњац нису прихватили функције него су поднели оставке, које нису прихваћене, него су оптужени за раније грешке и кривице, отпуштени из Совјета и протерани из земље. Тако је Карађорђе елиминисао своје најжешће опозиционе противнике, односно опозицију уопште а сву власт узео у своје руке. Тиме је решено и питање врховне власти које је дуго потресало политички живот устаничке Србије. Стојан Новаковић је ово прокоментарисао речима да је у Србији почело да важи правило: „или слушати Карађорђа, или се селити из земље” (Д. Јанковић, 1984:167-173). За овакав начин елиминације опозиције из државних послова не би се могло рећи да представља пут у демократски устројено грађанско друштво.

У једном недавно објављеном разговору, академик Љубомир Тадић каже: „Онда је дошло до српског устанка где је слободарски менталитет победио, под вођством Карађорђа, али Карађорђе је био ауторитарни вођа, и питање је да ли би се могло друкчије ишта учинити у тој ситуацији да нису имали једног ауторитарног вођу и храброг човека. Онда долази Милош Обреновић који убија свог кума, и гради покајнице, као што је Милутин градио цркве. Дакле, историјско наслеђе устаничких вођа који су постајали деспоти...” (П. Миленковић, 2004:74-75). Наша политичка култура, дакле, баштини једну амбивалентну традицију слободарског, јуначког, епског менталитета, по којој нас је Европа најпре и упознала али исто тако и ауторитарне, деспотске, па чак и злочиначке тенденције са којима су нас, од скоро до недавно, покушавали да, не без успеха, у целини идентификују.

А управо је Вук, не само учесник и најчешће навођени сведок догађаја у Првом српском устанку, него и централни делатник Српске револуције у њеном културном виду, који их је Европи афирмисао у епском народном руху и историјском научном духу (и са Ранкеом у *Српској револуцији*), написао 1832. чувено *Писмо кнезу Милошу*, о коме се (садржајно) тако мало зна, пише и говори.

„Од Вукова до данашњег времена није било у српских интелектуалаца отворенијег и луциднијег списа о примитивизму једне бескурпулозне власти и вероломности, лажљивости и лукавству од народа уздигнутог и народу супротстављеног вође” од поменутог знаменитог Вуковог *Писма* (М. Митровић, 1999:22). „Кад сам описивао славна дела Миоша Обреновића, потомство има право тражити од мене описивање и његова моралног карактера и рђава дела... он нити зна што је срамота нити и најмање савести у срцу своје има... он се може назвати правим тиранином и највећим незакоником” (В. Ст. Караџић, 1964:153). „Милош је неограничени господар од живота, од имања, од живљења и од чести свију људи, који у Србији под његовом владом живе. Премда може свакога човека без икакве кривице јавно сам погубити или заповедити Великоме суду да га осуди на смрт као највећег злочинца; али је опет он много знатнијих људи *шајно* погубио... Оне речи за које је Живан Паралазма лане протеран из

Београда не само што су на срцима свију Београђана, Шапчана, Смедереваца и млогих другох знатнијих људи по народу, него се *овде* говори, јамачно по тужбама београдских трговаца да Београђанима нашег закона није био већи зулум ни под каквом владом турском него што је у данашње време... (В. Ст. Караџић, 1964:170 и 185-186).

Анализујући Вукове доприносе нашој социологији, академик Радомир Лукић (1997:12-13) истиче како је Ранке добро осетио снагу његовог причања: „Уместо сувог набрајања датума и догађаја, уместо препричавања дипломатских нота и садржаја и уговора овде се таласа једна народна маса, револуционарно узбуђена, и пали, и сече, и ратује, и побеђује, и повлачи се, и бежи, бира вође равне себи, и те се вође гложе и узајамно истребљују, и заснивају хареме и не заборављају да их воде са собом у избеглиштво, и богате се, и седају народу на грбачу, и забављају се грубим шалама, и не сметају им вешала док ручају, иако се на њима лелујају њихови поданици, а не непријатељи, и пљачкају ослобођену рају жешће него Турци, и тргују свињама, и сопствене им жене прете кубуром иза паса и убијају им љубавнице. Живописније него и у проте Матеје, који је био уздржљивији, јер је и сам био у власти, и суровије и верније Вук социолошки описује цело једно друштво које се рађа из аморфног неорганизованог стања у облику нове, грубо тесане државе каква је и морала бити; описује рвање обесправљене масе с турским феудалцем најпре, затим мукло трпљење јарма сопствених господара, бивших чланова те исте масе неписмених свињара који су се уздигли до апсолутних монарха”.

У Портином ферману, из марта 1804. године, се за устанак Срба против дахија побуњеника каже да је праведан. Међутим устаници су у Шабачкој, Рудничкој и Ваљевској нахији поубијали Турке, опљачкали џамије и чинили „необуздане свирепости”. Два Турчина су бачена у подземну тамницу, батинама су им сломљене и руке и ноге, и бедно су скончали тек после пет дана, иако њихова издаја није могла бити доказана. Порта је била забринута што, у пролеће 1804. године, понекад ни џамије ни хоџе нису биле поштеђене (Г. Е. Маретић, 1987:40-52). Крајем 1806. и почетком 1807. године, Срби су освојили београдску тврђаву и изгледало је да ће са Турцима поступати необично благо. „Приликом заузећа Београда држао се Карађорђе тако строго забране пљачкања да је наредио да се погубе два непослушника и да се делови њихових тела извешају на градским капијама. Гостољубиво је прихватио оне који су из тврђаве дошли под његову заштиту (Л. Ранке, 1991:92). Међутим, наводно су већ тада сви Турци били осуђени на смрт. Миленкове батерије гранатирале су лађе Гушанац Алије када су пролазиле поред Пореча а разјарени Срби су бегунце гонили шајкама и за њима ишли чак и на аустријску обалу, али их је Гушанац постидео. Иако су његови момци, који су били одређени да му сувим путем доведу коње до Видина, били нападнути, опљачкани и побијени, он је таоце које је био повео са собом, послао здраве и читаве у Београд. „Срби су међутим продужили са својом намером”. Нису трпели Турке у тврђави а нису им дозволили ни да беже јер су их сматрали присталицама дахија, од којих су поднели толико јада и којима се требало осветити, пошто су њихов накит и богатство били

пљачка из Србије. Сулејман-паша је, уз слободан излазак из тврђаве добио и пратњу али је убрзо био нападнут из заседе, којој су се придружили и пратиоци па је цела његова поворка побијена. Покољ се одмах пренео на Београд. Два дана су убијали Турке а трећег дана преживеле, махом сиромаше и просјаци, от- пратили су у Видин. Многи, а међу њима су и Младен, Милоје, кнез Сима Мар- ковић, „обогатили су се од плена ових крвавих дана... Слична зверства вршена су и у Шапцу”. После пљачкања Београда неки су се покрестили, а покрштавана су и подизана као хришћанска чак и турска деца, после чега је постало јасно да нема мирења са султаном. Можда је свему овоме допринео и од Порте непо- тврђен мир јер се тих дана управо вратио из Цариграда Петар Ичко, који је уместо потврде мира донео нове захтеве за харач. Могућно је да су српски вођи о томе били обавештени „пре него што су дозволили или приредили овај по- кољ” али их то не оправдава, а зверства су прави знак варварства. „О овоме не пева ниједна народна песма” а једино су стари кнезови потајно осуђивали ова дела и слутили да ће се због тога испаштати (Л. Ранке, 1991:92-93 и 104). И ово је, дакле, написао Леополд Ранке, добрим делом по Вуковом причању, у толико хваљеној *Српској револуцији*. Народна песма није романтизовала националну свест осудом нечовештва. Оптужбе за приређивање, дозвољавање и неспре- чавање покоља, пљачки и покрштавања у многоме подсећају на данашње али, бар Карађорђе има неке олакшавајуће околности.

Говорећи о новој турској владавини после слома устанка 1813. године Ранке пише:”Кривица коју су Срби били навукли на себе било је пљачкање и убијање Турака у Београду. Можемо врло јасно да видимо како се из овога не- посредно изродила несрећа која је сад задесила њих. Несумњиво су највише криви они који су командовали у Београду за време ових недела... Нека се не каже да, према томе, народ није био крив и да је патио невин. Многи су непо- средно учествовали у убијању, други су га наставили у Шапцу, неки други су се само жалили што нису били присутни. Као што су својим схватањима пружили прилику вођама да иду напред...” (Л. Ранке, 1991:136-137). Академик Владимир Стојанчевић, писац предговора и објашњења уз текст поменуте Ранкове књи- ге пише (с. 178) да Ранке овде „улази у питање моралне кривице и историјске одговорности и, неосновано, говори о одговорности народних маса за покољ Турака у Београду 1806. године”. Томе додаје да је вожд Карађорђе, као главни командант српске војске која је ослобађала Београд, лично забранио убијање турских заробљеника и цивила и, чак, наредио да се убију неколико устаника који у се оглушили о његову наредбу. Ранке исто тако превиђа страхоте тро- годишње дахијске владавине а Турцима као да признаје право на одмазду. (Али Ранке највише оптужује Младена, команданта посаде, Милоја вођу бећара и Симу Марковића, кнеза Београдске нахије, који „су се највише обогатили пљачком и ближе везали са Карађорђом, који није спречио пљачкање” – (с. 136). Ранке нас обавештава и о турским злочинима после угушења устанка. После Хајдук Вељкове погибије у одбрани Неготина 1813. године, Турци су зау- зели Кладово које је „осетило пун бес непријатеља. Људе су набијали на коље, децу, ругајући се чину крштења, бацали у врелу воду”. После угушења Хаци

Проданове буне 1814. године, Турци су, иако су обећали да неће, одсекли око 150 глава заробљених побуњеника а игумана манастира Трнаве и 36 других, махом младих и храбрих људи из добрих кућа, набили на колац. Наводећи разноразна мучења каже и да су „неке живе пекли на ражњу. Почињена су још многа друга зверства која су нам добро позната, али ћемо их прећутати”!!! (Л. Ранке, 1991:141)

И Драгослав Јанковић (1984:269-271) указује на две тамне стране устаничке државе – однос сатрешина према народу и недела која су чињена Турцима а из које је и Карађорђе у изгнанству оценио да спадају у разлоге гушења устанка. Овоме би се могло додати и верска нетрпељивост према Турцима и Јеврејима (с. 260-262). Аутор наглашава да су суровости, мучења, и злочини били узајамни и истиче мисао Стојана Новаковића да су Турци Србима били не само непријатељи него и учитељи. Ранке је сматрао да већ прва владавина књаза Милоша нужно мора да правно уобличи државни режим и да шире културно уздигне земљу према европским обрасцима развоја. Он је, исто тако, истицао да покрет српског народа за еманципацијом није завршен ни после 1830/33. године – Српска револуција је један дуготрајан историјски процес и једна позитивна тенденција од најкрупнијег европског политичког и културног значаја (Упоредити: В. Стојанчевић, Предговор за Л. Ранке, 1991:12-15).

Литература

- Гавриловић С. (2004), *Аустријска царевина и устаничка Србија 1804–1815*, Нови Сад.
- Екмечић М. (2004), *Европски оквири и карактер Српске револуције 1804–1815*, у: Ч. Попов (ур.), *Европа и Српска револуција 1804–1815*, Нови Сад.
- Екмечић М. (1989), *Стварање Југославије (1790–1918)*, I, Београд.
- Животић Р. (2004), *Петар Добрњац и Паул Мајејевић у историји, њеми и њричи*, у: *Први српски устаник и стварање модерне српске државе 1804–1835*. (прир. М. Перић и Р. Драгојевић), Петровац на Млави.
- Јанковић Д. (1984), *Српска држава првог устаника*, Београд.
- Караџић В. Ст. (1964), *О друштву – избор социолошких њексиова*, Београд.
- Кркљуш Љ. (2003), *Одабрани извори из њравне историје српског народа*, Нови Сад.
- Лукић Р. (1997), *Друштво и сељаштво*, Београд.
- Љушић Р. (1992), *Тумачења српске револуције у историјографији 19. и 20. века*, Београд.
- Маретић Г. Е. (1987), *Историја српске револуције*, Београд.
- Манојловић М. (2004), *Петар Теодоровић Добрњац – војвода Пожаревачке нахије*, у: *Први српски устаник и стварање модерне српске државе 1805–1805* (прир. М. Перић и Р. Драгојевић), Петровац на Млави.

- Марјановић М. – Марков С. (2003), *Основи социологије*, Нови Сад.
- Миленковић П. (2004), „*Срце има своје разлоге које разум не познаје*” (Разговор са Љубомиром Тадићем), *Теме*, бр. 1.
- Митровић М. (1999), *Српско село – прилоз социологији традиционалног српског друштва*, Нови Сад.
- Мулић Р. (1987), Предговор за књигу Г. Е. Маретића, *Историја српске револуције*, Београд.
- Попов Ч., (ур.), (2004), *Европа и српска револуција 1804–1815*, Нови Сад.
- Поповић М. (1967), *Проблеми друштвене структуре*, Београд.
- Радојичић Н. (1992), *Ранкеова нова концепција српске историје, његов у књизи Л. Ранке, Српска револуција*, Београд.
- Ранке Л. (1992), *Српска револуција*, Београд.
- Стојанчевић В. (2004), *Ток и историјски резултати српске револуције*, у: Ч. Попов (ур.), *Европа и Српска револуција 1804–1815*, Нови Сад.
- Терзић С. (2004), *Русија и Српска револуција 1804–1815*, у: Ч. Попов (ур.), *Европа и Српска револуција 1804–1815*, Нови Сад.
- Цвијић Ј. (1991), *Балканско полуострво*, Београд.
- Шаркић С. (2004), *Почеци устаначког законодавства („Закон Протеје Матеје Ненадовића”)*, у: *Први српски устанак и стварање модерне српске државе 1804–1835*. (прир. М. Перић и Р. Драгојевић), Петровац на Млави.

*Miloš Marjanović Ph. D., Full professor
Novi Sad School of Law*

The first Serbian uprising and the bourgeois revolution

Abstract

The author sees the First Serbian Uprising as a revolution, since it has brought by means of weapon certain fundamental and expedited changes. It was the “heroic era,, of the Serbian revolution, which grew under the influence of the Austrian-Turkish war of 1788-1791 and the French revolution of 1789. Those influences were much complex than the pattern: the Massacre of the dukes – motive, terror of the Turkish governors – cause. The merchant elite played the key role in the civil movement. The paper analyses both establishment of the state and law, aimed at modernization, democratization and emancipation, and the authoritarian tendencies, aimed at elimination of Karađore’s opposition. It also reveals the „dark side,, of the revolution, which was displayed through breach of human rights of both citizens and the foes and which carries a moral applicable to the present events. It points out the many contributions Vuk has made as the key actor on the cultural side of the Serbian revolution, who has left us with a synthetic picture of the society on the winding road of establishment of modern civil society and state of law in Serbia. The Serbian revolution was not finalized even by abolition of feudalism in 1835, since it actually was a long-term and contradictory historical process having an impact at the European level.